

ПОЛІТОЛОГІЯ

УДК 327.88:159.942

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2021.25.19>

ДЕГУМАНІЗАЦІЯ ОПОНЕНТА ЯК ІНСТРУМЕНТ ГІБРИДНОГО ВПЛИВУ

Магда Євген,кандидат політичних наук,
доцентНаціонального технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

Проблема вивчення методів гібридної агресії залишається актуальною для сучасної політичної науки. Дії Кремля у період із 2014 р. створюють значний масив матеріалів для дослідження. Дегуманізацію можна назвати новим прочитанням засад радянської пропаганди часів Другої світової війни. Проте у XXI ст. особливості застосування та ореол поширення інструментів дегуманізації супротивника суттєво змінилися, вона перетворюється з допоміжного засобу на один із головних інструментів гібридного впливу. Інструментами дегуманізації стають фейки, які тиснуть на чутливі теми: злочини проти дітей, здійснені військовими противника, в окремих випадках – представниками інших національностей, тощо. Провідниками відповідних меседжів можуть виступати не лише очевидці подій (реальні чи підставні), а й російські військові кореспонденти, представники іноземних ЗМІ, представники політичного керівництва РФ. Середовищем поширення відповідної інформації є соціальні та інші медіа. Протидіяти дегуманізації потрібно, розбираючи фейки на складники та компоненти, забезпечуючи оперативне реагування офіційних осіб та створення адекватного наративу. Дослідження механізмів дегуманізації супротивника – і в українському контексті, і в контексті інших регіональних конфліктів – видається перспективним тематичним напрямом на перетині військової історії, психології, культурної антропології.

Ключові слова: дегуманізація, гібридність, медіа.

Mahda Yevhen. Opponent's dehumanization as an element of hybrid influence

The problem of studying the methods of hybrid aggression remains relevant for modern political science. The Kremlin's actions since 2014 have created a significant body of research. Dehumanization can be called a new reading of the principles of Soviet propaganda during World War II. However, in the XXI century, the peculiarities of use and distribution tools for the dehumanization of enemy have changed significantly; it is transformed from aid to one of the main tools of hybrid influence. The mechanisms of dehumanization are fakes, which put pressure on sensitive topics - crimes against children committed by the enemy's military, in some cases - by representatives of other nationalities, and so on. Relevant messages can be conducted not only by eyewitnesses (actual or fictitious) but also by Russian military correspondents, foreign media representatives, and Russian political leadership representatives. The medium of dissemination of relevant information is social and other media. It is necessary to counteract dehumanization by disassembling fakes into components, ensuring officials' prompt response and an adequate narrative. The study of the mechanisms of dehumanization of the enemy - both in the Ukrainian context and in the context of other regional conflicts - seems to be a promising thematic area at the intersection of military history, psychology, cultural anthropology.

Key words: dehumanization, hybridity, media.

Із захопленням Криму та початком неоголошених бойових дій на Донбасі Росія розпочала поширення гібридних методів впливу як на безпосередню жертву своєї агресії – Україну, так і на інші країни Європи та світу. Ситуацію в Україні можна визначити як гібридну війну, оскільки вплив у політичній, економічній, гуманітарній та інших сферах супроводжується бойовими діями низького ступеня інтенсивності. За цим формулюванням криється смерть щонайменше 13 тис громадян України [1], хоча остаточна цифра буде визначена лише після завершення конфлікту. В інших країнах гібридний вплив Кремля також супроводжується потужними діями державної пропагандистської машини РФ, хоча і не завжди прямо призводить до людських жертв.

Дегуманізація противника – прийом, який застосовується у бойових діях протягом тривалого часу. І англomовна історіографія вже звертала увагу на цей феномен саме в контексті неконвенційних воєн сучасності [2; 3]. Таким чином, дослідження механізмів дегуманізації супротивника – і в українському контексті, і в контексті інших регіональних конфліктів – видається перспективним тематичним напрямом на перетині військової історії, психології, культурної антропології.

Перша та Друга світові війни подарували численні приклади застосування подібних технологій. Якщо дії нацистської Німеччини спиралися насамперед на «расову теорію» про перевагу арійської (німецької) раси над слов'янами та євреями, то радянська пропаганда діяла більш широко. Улітку 1942 р. відомий радянський поет, який працював фронтовим кореспондентом, Костянтин Сімонов написав вірш «Вбий його» («Вбий німця!»), який було широко розтиражовано у Радянському Союзі та використовувалося для піднесення бойового духу воїнів РСЧА. У той самий час (24 липня 1942 р.) статтю «Вбий!» публікує письменник та публіцист Ілля Еренбург. Очевидно, що ці заклики спричинили до низки воєнних злочинів із боку радянських військовиків.

Історичний досвід вправно використовується сучасною російською владою. Тож логічно, що дегуманізація була визначена як ефективний інструмент впливу на колективну свідомість населення РФ та ОРДЛО, потрібний ефект досягається за рахунок гомогенності інформаційного поля Росії, де мінімізовано присутність опозиційних медіа та не заохочується критичне мислення.

Невипадково одним із показових елементів гібридного протистояння на Донбасі після початку вторгнення Росії став процес дегуманізації супротивників. Якщо дії Російської Федерації та її маріонеток були більш системними та підготовленими (подробіці цього нижче), то реакція України була спорадичною, а відповідні ініціативи громадськості не завжди знаходили підтримку держави, залишаючись у тих чи інших сегментах публічного простору. Українських військовослужбовців та бійців добровольчих батальйонів почали називати «укропами» (аналогія з рослиною), учасників проросійських незаконних збройних формувань – «колорадами» (за кольором «георгіївської стрічки» та за аналогією зі шкідливими комахами). Проте подібне використання згадок про флору та фауну – не єдині кейси дегуманізації. Зауважимо, утім, що масова дегуманізація противника в сучасному світі виглядає малоефективною без зачіпання персоналізованих чутливих тем.

Апогеєм дегуманізації противника у виконанні російських пропагандистів стала історія про «розіп'ятого хлопчика» – розтиражований телевізійний сюжет про показову страту українськими військовими маленького хлопчика [4]. Абсурдність звинувачень поступово перетворила це твердження на ілюстрацію цинізму російської пропаганди та навіть мем у подальшому. Проте у липні 2014 р. у розпал бойових дій у східних областях України його замовники цілком могли отримати потрібний ефект як серед населення Донбасу, так і серед громадян Росії. Завдяки спекуляції на вигаданій смерті малолітньої дитини (відповідні пропагандистські плакати використовувала і радянська пропаганда часів Другої світової війни) Кремль отримав збільшення кількості добровольців у лавах незаконних військових формувань на Донбасі.

Показовою є доля жінки, яка виступила у 2014 р. обличчям та голосом цього фейку. Галина Пишняк, дружина колишнього співробітника загону міліції особливого призначення «Беркут», у квітні 2021 р. дала інтерв'ю телеканалу «Дождь». Показово, що цей випадок в ефірі телеканалу названо «головним фейком про війну на Донбасі» [5], а сама героїня жалілася, що не знайшла у російській провінції позитивного ставлення до себе [6]. Людина, трансляція емоцій якої стала локомотивом для поширення цинічного фейку, швидко перетворилася на відпрацьований пропагандистами матеріал.

Якщо дегуманізацію супротивника у 2014–2015 рр., під час інтенсивних бойових дій на Сході України, можна розглядати як частину пропагандистських зусиль для підняття бойового духу, то події весни 2021 р. продемонстрували суттєву зміну підходів. Росія здійснювала превентивну дегуманізацію громадян України в очах власних громадян.

На початку квітня 2021 р. у російських медіа та ЗМІ ОРДЛО з'явилися повідомлення про загибель п'ятирічного хлопчика Владислава Шихова у селищі Олександрівське внаслідок вибуху гранати, яку начебто скинув український БПЛА. Це повідомлення почали активно тиражувати у російських медіа, бабуся хлопчика навіть з'явилася в ефірі телеканалу «Россия-1». Щоправда, вона не згадує про безпілотні летальні апарати, а говорить лише про обставини смерті хлопчика. СММ ОБСЄ шляхом телефонного опитування дійшла висновку, що дитина стала жертвою невстановленого вибухового пристрою, який знайшла на власному подвір'ї [7]. Проте поширення версії про воєнний злочин із боку ЗСУ тривало, набуваючи характеру інформаційної істерії.

Ініціаторів поширення у медіа версії про вбивство українськими військовими дитини не зупиняли ні відсутність технічної можливості завдати подібний удар БПЛА, які перебувають на озброєнні ЗСУ, ні абсолютна нелогічність повідомлень про смерть дитини. Брак очевидних доказів не завадив спікеру Державної Думи РФ В'ячеславу Володіну закликати виключити Україну з Ради Європи [8]. Слідчий комітет РФ порушив кримінальну справу за фактом загибелі дитини, яка, нагадаю, сталася на непідконтрольній офіційній владі України території Донецької області.

Подібно режиму Й. Сталіна в період Другої світової війни російська влада в сучасних умовах також робить ставку на роботу військових кореспондентів, проте їхні функції дещо інші. Олександр Коц, Семен Пегов, Юрій Котенок, Дар'я Асламова не стільки висвітлюють збройні конфлікти, у яких прямо чи опосередковано беруть участь російські військові, скільки стають локомотивами інформаційно-психологічних операцій широкого впливу. Вони були присутніми у Грузії в 2008 р., детально висвітлювали події в Криму та на Сході України, а починаючи з весни 2014 р. робили репортажі із Сирії. Фахівці з питань пропаганди вважають цих представників російських медіа агентами впливу Головного розвідувального управління Генерального штабу РФ. І цей вплив не варто ігнорувати та недооцінювати. У квітні 2021 р. у розпал ескалації ситуації на російсько-українському кордоні міністр закордонних справ РФ Сергій Лавров заявив, що «ми маємо всю повноту інформації про стан справ на Донбасі від наших військових кореспондентів» [9].

У ролі військових кореспондентів Кремля виступають не лише громадяни Росії. Показово виглядає діяльність громадянина Великої Британії Грема Філіпса, який працював на Донбасі в інтересах російських телеканалів «Звезда» та Russia Today. Він не лише висвітлював перебіг бойових дій на Донбасі у вигідному для Кремля світлі, а й здійснював безпосередні провокації проти громадян України [10]. Його присутність у зоні інформаційного конфлікту була зумовлена прагненням транслювати необхідні для Росії інформаційні сигнали аудиторії країн ЄС, США, Великої Британії. Кремль чітко визначив канал ефективного спілкування із Заходом, зробивши ставку на інформаційних найманців, мотивованих фінансово.

Хоча дегуманізацію можна назвати елементом сучасної війни, буде помилкою вважати, що подібні операції проводяться виключно на театрах бойових дій. Як у 2014 р., так і в 2021 р. поширення абсурдних чуток про смерть маленьких хлопчиків у результаті воєнних злочинів мало стати каталізатором мобілізації – як населення ОРДЛО, так і суспільної думки всередині Росії. Навесні 2021 р. інспірованого пропагандою піднесення цього не сталося через відмову керівництва Росії від подальшої ескалації напруження, проте сам факт застосування подібних операцій є потужним сигналом про агресивні наміри Кремля щодо України.

Восени 2018 р. у місцевих публіках соціальних мереж у Закарпатті було поширено інформацію про вбивство місцевого українського хлопчика групою підлітків. Вона ілюструвалася фотографією вбитої горем матері біля домовини з хлопчиком. Управління Національної поліції у Закарпатській області не підтвердило інформацію про здійснення подібного злочину [11]. Цей випадок свідчить про прагнення використовувати технології дегуманізації супротивника не лише у зоні бойових дій, а й по всій території країни, яку Росія розглядає як супротивника. Зауважимо, що у цьому разі дегуманізація здійснювалася з використанням компоненту потенційної міжнаціональної ворожнечі.

Необхідно наголосити, що заходи з дегуманізації противника Росія реалізовує не лише в Україні. Підставою для їх застосування Кремлем стають не вигідні для керівництва Росії зміни військово-політичної ситуації у тій або іншій країні Європи. Після розміщення додаткового контингенту НАТО у країнах Балтії у тамтешньому публічному просторі почала з'являтися інформація про злочини на статевому ґрунті. Вістря звинувачень було спрямоване проти військовослужбовців бундесверу, що дає змогу припустити прагнення використати стереотипи про Другу світову війну. Використання елементів історичної пам'яті у подібних епізодах – фірмовий знак російської пропаганди, проте Литва та Німеччина спільними зусиллями зуміли оперативно спростувати цей фейк [12].

Одним зі знарядь дегуманізації можна назвати використання аналогій із відомими воєнними злочинами. Показово у цьому сенсі є позиція президента РФ Володимира Путіна, який порівнює наслідки відновлення Україною контролю над російсько-українським кордоном на Донбасі з різаниною у боснійському містечку Сребрениця [13]. Очевидно, що інформаційний сигнал із Кремля у такий спосіб спрямовується насамперед до європейських споживачів, які добре пам'ятають війну на Балканах та відповідний воєнний злочин. При цьому російський президент свідомо ігнорує той факт, що різанину у Сребрениці здійснили сербські парамілітарні угруповання, а Москва у протистоянні на Балканах підтримувала Белград.

Підводячи короткі підсумки застосування механізмів дегуманізації, варто відзначити таке.

- Дегуманізація противника не втратила своєї актуальності з часів світових воєн, сьогодні вона носить більш акцентований, нюансований та тагретований характер.
- Важливими інструментами дегуманізації стають фейки про злочини проти дітей, здійснені військовими противника, в окремих випадках – представниками інших національностей.
- Локомотивами, які імітують роль очевидців подій, додаючи уявної достовірності, виступають російські військові кореспонденти, які неодноразово були помічені у співпраці з Кремлем.

- Показово, що локомотивами для меседжів гуманізації можуть виступати навіть представники політичного керівництва РФ.
- Для поширення відповідної інформації використовується широкий арсенал сучасних медіа та соціальних мереж аж до медіа національного рівня.
- Логіка використання подібної інформації дає змогу припускати її поширення проти політичних опонентів під час виборчих кампаній або у кульмінаційні моменти політичних криз.
- Дегуманізація опонента в сучасному світі потребує цільного інформаційного потоку, який позбавляє реципієнта інформації можливості критично її оцінювати.
- Протидіяти дегуманізації потрібно, розбираючи фейки на складники та компоненти, забезпечуючи оперативне реагування офіційних осіб та створення адекватного наративу.

Література:

1. Сітнікова І. В ООН підраховали, скільки людей стали жертвами війни на Донбасі з 2014 року. URL: <https://hromadske.ua/posts/v-oon-pidrahuvati-skilki-lyudej-stali-zhertvami-bojovih-dij-na-donbasi-z-2014-roku>.
2. Maoz I.C. McCauley. Threat, Dehumanization, and Support for Retaliatory Aggressive Policies in Asymmetric Conflict. *Journal of Conflict Resolution*. 2008. № 52. С. 93–116. DOI:10.1177/0022002707308597.
3. Tutkal S. Dehumanization on Twitter in the Turkish–Kurdish conflict. *Media, War & Conflict*. 2020. DOI:10.1177/1750635220925844.
4. Распятие трехлетнего мальчика в Славянске и фрагмент об украинской армии. *Pravoslavnyi hristianin*. 2014. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=kgfkWExDrUQ>.
5. Борзунова М. История «распятого мальчика»: мы нашли героиню главного фейка войны в Донбассе. Эксклюзив Fake News. *Телеканал Дождь*. 2021. URL: https://tvrain.ru/teleshov/fake_news/ekskljuziv_fake_news-527992/.
6. Калашник П. Автор фейка о «распятом мальчике» сожалеет о своих словах и жалуется на плохое отношение в России. *Hromadske*. 2021. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/avtor-fejka-o-raspyatom-malchike-sozhaleet-o-svoih-slovah-i-zhaluetsya-na-plohoe-otnoshenie-v-rossii>.
7. Ежедневный отчет № 80/2021, опубликованный Специальной мониторинговой миссией ОБСЕ в Украине (СММ) 8 апреля 2021 года. *ОБСЕ*. 2021. URL: <https://www.osce.org/ru/special-monitoring-mission-to-ukraine/483044>.
8. Володин предложил поднять вопрос об исключении Украины из Совета Европы. *РБК*. 2021. URL: <https://www.rbc.ru/politics/03/04/2021/6068a8379a7947cfad5eb9f2>.
9. Интервью министра иностранных дел Российской Федерации С.В. Лаврова Генеральному директору МИА «Россия сегодня» Д.К. Киселеву, Москва, 28 апреля 2021 года. *МИД РФ*. 2021. URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/news/-/asset_publisher/cKNonkJE02Bw/content/id/4715136.
10. Блогер-українофоб Філіпс влаштував провокацію під час звільнення Жемчугова – Геращенко вимагає реакції. *Детектор медіа*. 2016. URL: <http://detector.media/community/article/118885/2016-09-18-bloger-ukrainofob-fillips-vlashtuvav-provokatsiyu-pid-chas-zvillnennya-zhemchugova-gerashchenko-vimagae-reaktsii/>.
11. Фейк: Возле Берегово венгры жестоко убили 12-летнего украинского мальчика. *StopFake*. 2016. URL: <https://www.stopfake.org/ru/fejk-vozle-beregovo-vengry-zhestoko-ubili-12-letnego-ukrainskogo-malchika/>.
12. Янчис В. Как Вильнюс и Берлин разоблачили фейк о бундесвере в Литве. *Deutsche Welle*. 2017. URL: <https://p.dw.com/p/2Xlwy>.
13. Різанина в Сребрениці та Путін: якою була роль Росії та України. *BBC*. 2019. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-50739733>.